

A szokáskutatás fogalmai

Minden kultúra jelentős figyelmet fordít a világ dolgainak jelképes elrendezésére és értelmezésére, azokat rendszerint sajátos jelentésekkel és értékekkel ruházza fel. A népszokások a kultúra nagyon gondosan strukturált, szimbolikus részét alkotják, általában sajátos rendet, identitást, értelmet, egyensúlyállapotot és biztonságot eredményeznek az egyének és közösségének.¹

Szociológusok mutattak rá, hogy a szokások a viselkedés társadalmilag és kulturálisan jól meghatározott, szabályozott formáját és típusát alkotják.² Egy-egy közösség hagyományai, mentális, világnézeti, felekezeti, etnikai, társadalmi és kulturális mintái, valamint különböző szokásai alapvetően meghatározzák azoknak a személyeknek a döntéseit és cselekedeteit, akik az adott csoporthoz tartoznak, életük során pedig szervesen belenevelődtek, folyamatosan vagy huzamosabban benne élnek.³ Ebből következik az is, hogy minden ember cselekedete, szokása, viselkedése csakis a saját kultúráján belül érthető, elemezhető és értelmezhető.⁴

A szokások olyan normatív, standardizált, időben ismétlődő emberi cselekvések, amelyeket egy-egy közösség, társadalom hosszú időn át folyamatosan kimunkál, elfogad és működtet. Sajátos eszközökkel az egyént alkalmazkodásra, integrációra készítetik, hogy a csoportja által helyesnek és követendőnek tartott értékeket, cselekvési- és szokásformákat őrizze meg, élete során gyakorolja, majd végül is adja át a következő nemzedékek tagjainak.⁵

Egy adott csoporton belül meglévő viszonyok, kapcsolatok, szabályok és elvárások rendszerint olyannyira beépülhetnek a szokások szerkezetébe, hogy sokszor már a társadalmi követelés és ellenőrzés hatékony eszközeiként is működhetnek, fontos szerepet játszanak a fennálló morális, jogi és kulturális értékrend megerősítésében.⁶

Sajátos adaptációs eszközökként pontosan szabályozzák az emberek, az embercsoportok, az egyének és a természet, valamint az egyének és a transzcendens szféra közötti kommunikációt is.⁷

A szokásokat rendszerint ugyanazok a személyek, ugyanabban a térben és időben szervezik, ismételik meg vagy felújítanak, majd újabb és újabb személyek a hasonló helyzetekben, a szokások által előírt szerepeiknek megfelelően, nagyjából azonos formában,

¹ Eliade 1952. 13–18. idézi Keszeg 2006. 5.

² Németh 1971. 13–24., Niedermüller 1987. 306.

³ Hoppál 1973. 395–396.

⁴ Keszeg 2006. 5–6.

⁵ Voigt 1992. 580–581.

⁶ Németh 1982.

⁷ Niedermüller 1987. 309, Burke 1991. 237–242.

hasonlóan cselekednek és viselkednek.⁸ Mivel a szokások egyértelmű, pontos, rendezett, határozott utasításokat és cselekvési mintát kínálnak fel az élet minden helyzetében, hatékonyan megerősíthetik az egyének és a közösségek összetartozását, biztonságérzetét, hitét és jövőtudatát.⁹

A szokások olyan alkalomhoz fűződő cselekvések és tevékenységek, melyek időben ismétlődnek és visszatérnek, pontosan szegmentálják a múlt emberi időt. Rendszerint az egyéni, családi, gazdasági, társadalmi és közösségi élet jelesebb fordulóin, sűrűsödési pontjain, valamint a keresztény kalendárium kiemeltebb napjain működnek, amikor egyértelműen kifejeződik az egyén közösségi és társadalmi meghatározottsága.¹⁰

A falusi agrárközösségekben élő szokások fontos szerepet játszottak az idő tagolásában. A földművesek naptári rendje elsősorban a vallásos ünnepek struktúrájához, másodsorban pedig a természet szerves rendjéhez, ciklusaihoz, valamint a különböző gazdasági tevékenységekhez kapcsolódott. Ugyanakkor a keresztény kalendárium jeles napjai a gazdasági év fontos referenciapontjaiként is működtek, mivel a növénytermesztés vagy az állattenyésztés egy-egy munkafázisát, kezdetét vagy végét általában azokhoz igazították. A naptári év ünnepei sokszor lezártak egy adott mezőgazdasági tevékenységet, ugyanakkor egy-egy újabb tevékenység nyitányát is jelentették.

Az európai falusi közösségek szokásai rendszerint szinkretikusak voltak, működésükben fontos szerepet játszottak különböző szövegek, mozgások, hangok, tárgyak, gasztronómiai, vizuális és akusztikus elemek stb.¹¹ A szerkezetükben előforduló személyek, cselekvések, szövegek, tárgyi elemek, szimbólumok köre, valamint tér- és időhasználatuk mindig pontosan meghatározott volt. Elemeik egy része hajdani kultuszok, szertartások szerves részét képezte, mások pedig fontos mágikus hiedelemháttérrel rendelkeztek.¹²

Kötetünkben elsősorban a háromszéki magyar közösségek naptári ünnepeivel, jeles napi szokásaival foglalkozunk. Az ünnepet olyan különleges időszaknak tekintjük, mely szerkezetét, elemeinek sorát, funkcióit és jelentéseit elsősorban a hétköznapiak rendjéhez viszonyítva nyeri el. Az ünnepek jól meghatározott helyet foglalnak el minden társadalmi, felekezeti, etnikai és nemzeti csoport, közösség naptári rendjében, kultúrájában. Rendszerint olyan különleges időszakot alkotnak és jelentenek, amikor az emberek ideiglenesen felfüggesztik a hétköznapi szabályait, cselekvéseit, azoknak rendjét és sorát.¹³ Ezt az időszakot általában sajátos lelkiállapot, emelkedettség és érzésvilág, embertársaink iránti nyitottság, jövőorientáltság, új programok, tervek megfogalmazása jellemzi.¹⁴

Az ünnepek általában egy-egy embercsoport életének sűrűsödési pontjain jelentkeznek és működnek, legtöbbször nyilvános térben zajlanak, amit a szervezők és a résztvevők

⁸ Keszeg 2014. 378.

⁹ Németh 1971. 16–17.

¹⁰ Hernádi 1985. 1–9.

¹¹ Voigt 1992. 580.

¹² Marót 1937, 1940, 1945.

¹³ Hernádi 1985. 274.

¹⁴ Mohay 1996. 904.

számtalan eszközzel gyökeresen megváltoztatnak, kitágítanak, berendeznek, átrendeznek és meghódítanak, látványosságát és jelentőségét pedig számos kellékkel növelik és kihangsúlyozzák.¹⁵ Az ünnepi tér és idő rendszerint szoros egységet alkot, mindkettő gyökeresen eltér hétköznapi formájától, s kifejezetten szimbolikus jellegű. Ebben a különleges időszakban és térben számos mindennapi, profán jellegű cselekvést (pl. munkavégzést) ideiglenesen felfüggesztenek, helyüket pedig intenzíven megélt, látványelemekben gazdag szakrális elemek veszik át.¹⁶

Az ünnepi időszakokat rendszerint több hetes felkészülés előzi meg, majd jellegzetes események, cselekvések, jól strukturált szertartások, viselet, bőségesebb étkezés, speciális tér- és időhasználat, emelkedett szónoklatok töltik ki keretét.¹⁷ Míg a mindennapoknak legtöbbször az egyéni és a privát vonatkozása hangsúlyos, a legtöbb ünnepi időszak kimonodottan közösségi és társas jellegű. Ilyenkor jóval intenzívebb a rokoni és a baráti kapcsolattartás, a bőség és a szeretet kifejezésére szolgáló ajándékozás. Ebben a különleges időszakban gyökeresen átrendeződik az egyének korábbi kapcsolatrendszere, mivel az egyének mozgulatai és gesztusai rendszerint mások előtt történnek. Sajátos cselekedeteiket, szövegeiket és szerepeiket társaik részletesen megbeszélik, kiértékelik és értelmezik, társadalmi presztízsét jelentős mértékben emelhetik vagy rombolhatják.¹⁸

Az ünnepi időszakokat általában a nyugalom, a csendes és az elmélyült szemlélődés, a meditáció, az emberi lét legfontosabb kérdéseinek megfogalmazása jellemzi. Mivel ideiglenesen felfüggeszti a hétköznapi megszokott időstruktúráját, kikapcsolja az embert profán létéből és idejéből, megszabadítja mindennapi gondjaitól és értelmet ad létezésének, jelenének és jövőjének. Meghatározott formában pedig lehetőséget teremt a transzcendenssel való gyakoribb és intenzívebb találkozásra, valamint sajátos rituális kommunikációra is. Az ünnep emelkedettsége megállítja az időt, s az egyént átemeli a múlandóságból az örökkévalóságba, tehát harmóniát és tökéletességet teremt a földi világban. Ezt a különleges jelentésű időszakot végül is önfeledt gyönyörűség, életöröm és a világ dolgaiba való beleegyezés hatja át. Kiemeljük, hogy rendszerint az emberi élet lényegéről, értelméről és fundamentumáról szólnak, nem mindennapi részleteiről vagy jelenségeiről.¹⁹

Az ünnep tehát olyan időben és térben pontosan behatárolt, ismétlődő, visszatérő időszak, melynek tartalmát jól meghatározott cselekvések, szövegek, akusztikus és vizuális effektusok, tárgyi kellékek, illatok, sajátos viselet, kinezikus elemek és formák valósítják meg, fejezik ki.²⁰ Működésüket rendszerint rituális munkabeszüntetés, munkatiltalom, fokozott tisztálkodás, ételben, italban, ruházatban és élvezetekben megnyilvánuló kicsapongás, tobzódás, túltengés, szertelenség, ajándékozás és bőség jellemzi. Mivel az ünnepi idő-

¹⁵ Bodó 1992.

¹⁶ Pócs 2002. 138.

¹⁷ Verebélyi 2005a. 102.

¹⁸ Hernádi 1985. 13–16.

¹⁹ Németh 1971. 22, Hernádi 1985. 275.

²⁰ Verebélyi 2004. 16–17.

szak természetes velejárója a pazar étkezés, a legtöbb kicsapongással teli periódust rövidebb vagy hosszabb csendes prelúdium, önmegtartóztatás és böjtölés előz meg.²¹

Az ünnep ideiglenesen felfüggeszti az emberek között meghúzódó hétköznapi társadalmi határvonalakat, merev hierarchiákat, s ezáltal a társadalom szélesebb körű egységét nyomatékosítja és hangsúlyozza. De ez a „biztonsági szelepként” működő felfüggesztés voltaképpen végül is a korábbi hierarchiát és *társadalmi szerződést* szilárdítja meg.²² Mivel a népszokások ideiglenesen felfüggesztik a társadalmi életben létező szigorú korlátokat, tiltásokat és szabályokat, biztonsági szelepként hatékonyan feloldják a csoporton belül időközben összegyűlt feszültségeket.²³

A magyar szakterminológiában a rítus és a szokás szavunk jelentése nagyon közel áll egymáshoz, sokan a rítust a szokás és a szertartás szinonimájaként is használják.²⁴ Éppen ezért a következő sorokban röviden definiáljuk és jellemezzük a rítust, a szokást és a szertartást.²⁵

A rítusok olyan időben és térben ismétlődő, kifejezetten szimbolikus jellegű cselekmények, melyek alapvető változást, lelki felszabadulást, megújulást, újabb egyensúlyállapotot és biztonságérzetet eredményeznek. A társas jellegű viselkedésformáknak olyan előírások, rendezett formái, melyek vallásos vagy mágikus képzetekre épülnek, segítségükkel pedig az emberek kapcsolatot teremthetnek a transzcendenssel, hogy azt befolyásolni tudják. A rítusok tehát a kultúra nagyon pontosan megszerkesztett, közösségi, szimbolikus jellegű és normatív részét alkotják, az egyént adaptációra készítetik, rendszerint egy-egy közösség egységét, szolidaritását, összetartozását és belső harmóniáját fejezik ki jelképes eszközökkel.²⁶ A legtöbb kutató általában két csoportját (mágikus-vallási, valamint világi-mindennapi) különíti el.²⁷

Minden egyház, vallásos közösség tudatában van a rítusok és az ünnepek jelentőségének, funkcióinak, segítségükkel pedig adekvát formában szabályozni tudják az egyének, közösségek mindennapi vagy ünnepi életrendjét. A különböző egyházak ideológusai tudatosan figyelnek arra, hogy sajátos szokásrendjük, liturgiájuk segítségével is megkülönböztessék, elkülönítsék önmagukat a más vallásos csoportoktól. Miközben posztmodern korunkban legtöbbször éppen kultúránk deszakralizációjának vagyunk tanúi, számos más világi esemény (pl. zászlók megáldása, intézmények, új épületek, hajók felavatása, beszentelése) egyre inkább vallásos színezetet nyer. Nemrég Claude Riviere foglalta össze, hogy posztmodern életünk során milyen sok profán, deszakralizált rítus részesei lehetünk.²⁸

²¹ Verebélyi 2005a. 129–130.

²² Burke 1991. 237–242.

²³ Burke 1991. 237–242.

²⁴ Verebélyi 2005b. 21.

²⁵ Voigt 2004. 141.

²⁶ Voigt 2004. 147.

²⁷ Voigt 2004. 144–145.

²⁸ Riviere 1995. idézi Voigt 2004. 163.

Egy-egy vallási rendszer rítusainak összességét kultusznak nevezzük, mely olyan társadalom által pontosan meghatározott, rendezett, szabályozott és normatív eseménysorozat, melynek során a hívó ember kapcsolatba léphet, kommunikálhat az istenséggel. Továbbá pedig szimbolikus és fizikai kapcsolatot teremt egy-egy vallásos közösség tagjai között is. Legtöbbször rituális cselekmények, szentnek tartott szövegek, helyek, kitüntetett időszakok, kiválasztott tárgyak és személyek alkotják organikus rendszerét.²⁹

Egy-egy vallási kultusz eseményei nem véletlenszerűek, mindig alkalomhoz kötöttek, pontosan tagoltak és szertartásosak. Cselekvéseik, tárgyi kódjaik, tér- és időhasználatuk rendje pontosan meghatározott. Minden szertartás vagy liturgia rendjét tudatosan megszerkesztett szertartáskönyvek vagy a közösségi emlékezetben tárolt információk, utasítások szabályozzák, levezetését pedig specialisták végzik. A legtöbb szertartáskönyv pontosan kimunkált, egyértelmű utasításokat tartalmaz a cselekvések sorrendjével, az idő- és a térhasználattal, szövegekkel, résztvevőkkel, ételneműkkel és viselettel kapcsolatban. Kiemeljük, hogy számtalan népszokásunk kimondottan szertartásos jellegű, tehát szerkezetében pontosan meghatározott az ülésrend, a gasztronómia, a tálaló edények, evőeszközök csoportja, helye, minősége stb.³⁰

A falusi földműves közösségek, a városi polgárok és az elit társadalmi rétegek kultúrája, hagyományai között mindig folyamatos átjárások, kapcsolatok és kölcsönhatások működtek.³¹ Míg az elit réteg kultúráját döntő mértékben az írásbeliség, addig a köznépét egészen a népoktatás kibontakozásáig a szájhagyományok határozták meg.³² Edward Shils a hagyomány tömör definíciójában a múlt és a jelen szoros kapcsolatát hangsúlyozta. A tradíció alapvető tartalmának és funkciójának azt tartotta, amit a múlt a jelennek átad.³³ Németh Lászlóval együtt valljuk, hogy „A népek emlékezete a hagyomány. A hagyomány egy nemzet válasza életkörülményeire, a nemzet igazi személyisége, amellyel az időben önmagához és feladataihoz hű maradhat.”³⁴ Életünk, szocializációnk során az elődeinktől átvett népszokások pontos és egyértelmű cselekvési mintákat, valamint folytonosságot, biztonságot és egyensúlyállapotot nyújtanak.³⁵ Kiemeljük, hogy a szokások és a hagyományok nagyon szoros kapcsolatban állnak egymással, szervesen beágyazódnak a társadalom és a kultúra működésébe, s nem csak az ünnepek, hanem a hétköznapi idején is megélhetővé teszik az életet.³⁶

A hagyományok működéséhez azonban nemcsak állandóság, hanem a folyamatos változás is szervesen hozzátartozik.³⁷ A polgárosodás, a modernizáció és a globalizáció a kultúra, a társadalom és a népszokások alakulásának, változásának olyan kiemelt jelentőségű

---

²⁹ Honko 1997. 33.

³⁰ Pozsony 2006. 52.

³¹ Idézi Burke 1991. 40.

³² Burke 1991. 44–45.

³³ Shils 1987. 30.

³⁴ Lásd Kántor 2006. 93.

³⁵ Shils 1987. 32.

³⁶ Vajda 2007. 144.

³⁷ Voigt 1975. 139. idézi Liszka 2002. 20.

folyamatai, melyek egymást szervesen kiegészítik és követik. Olyan koncentrált innovációs rendszerek, melyek legkorábban újtó városi centrumokban, majd később falusi közösségekben is kibontakoztak.³⁸ Egy-egy lokális közösség, társadalom újtás iránti fogékonysága azt is eredményezheti, hogy egy fiatal nemzedék tudatosan és teljesen elhatárolódik szüleinek szokásaitól, majd gyerekeik vagy unokáik újra felfedezik azoknak sajátos funkcióit, jelentéseit és értékeit. A népszokások és a rítusok változásával, megszakadásával és felújításával kapcsolatban Marót Károly hangsúlyozta első ízben, hogy nemcsak a folyamatos továbbélés (*survival*), hanem a szervezett megújítás (*revival*) is jelentős szerepet játszik működésükben.³⁹ A legtöbb 20. századi kutató eredményeit egy állandónak, mozdulatlanak tartott, hagyományos paraszti, falusi kultúrához, szokásvilághoz hasonlította. Marót Károssal együtt úgy véljük, hogy a polgárosodást és a modernizációt megelőző korszakokban is folyamatos változás jellemezte a háromszéki szokásokat.

---

³⁸ Lásd Liszka 2002. 21.

³⁹ Lásd Voigt 2004. 140.

